

Skanstorget - kulturmiljöunderlag

**DP för bostäder och förskola vid Skanstorget
(Dnr 20/0470)**

2022-06-15

Innehåll

1	Inledning	3
1.1	Bakgrund och syfte	3
1.2	Avgränsningar	3
1.3	Underlag	4
1.4	Befintliga lagskydd	4
1.4.1	Riksintresse för kulturmiljövård	4
1.4.2	Fornlämning	5
1.4.3	Byggnadsminne	6
1.4.4	Statligt byggnadsminne.....	6
1.4.5	Kommunalt intresse	7
2	Historik.....	9
2.1	Den befästa staden	9
2.2	Stadsbyggande under 1800- och 1900-talen.....	10
3	Riksintresset.....	13
3.1	Riksintressebeskrivning	13
3.2	Uttolkning av riksintresset	14
3.2.1	Kulturhistoriskt sammanhang – berättarinnehåll.....	14
3.2.2	Riksintresset i relation till planområdet och anslutande stadsrum	15
4	Bilagor	26
4.1	Riksintressebeskrivning, Göteborgs innerstad.....	26

1 Inledning

1.1 Bakgrund och syfte

Föreliggande underlag utgår från tidigare framtagna underlag som tagits fram i samband med plan- och programarbeten som berört Skanstorget. Underlaget är framtaget inom ramen för det pågående detaljplanearbetet för bostäder och förskola vid Skanstorget.

Underlaget har som främsta syfte att uttolka riksintresset och hur det tar sig uttryck inom och i anslutning till aktuellt planområde och ska utgöra grund för framtagandet av en miljökonsekvensbeskrivning av detaljplaneförslaget inför samråd. Underlaget kommer ligga med som ett bilagt underlag i planhandlingarna.

1.2 Avgränsningar

Underlaget har främst begränsats till ett område som innefattar Skanstorget och de stadsrum som angränsar till torget, men med vissa utblickar mot riksintresset i sitt större sammanhang. Historiken har avgränsats till att förtydliga de historiska skeenden och skeden som påverkat stadsmiljön och som bedömts ingå i riksintresseanspråkets berättarinnehåll.

1.3 Underlag

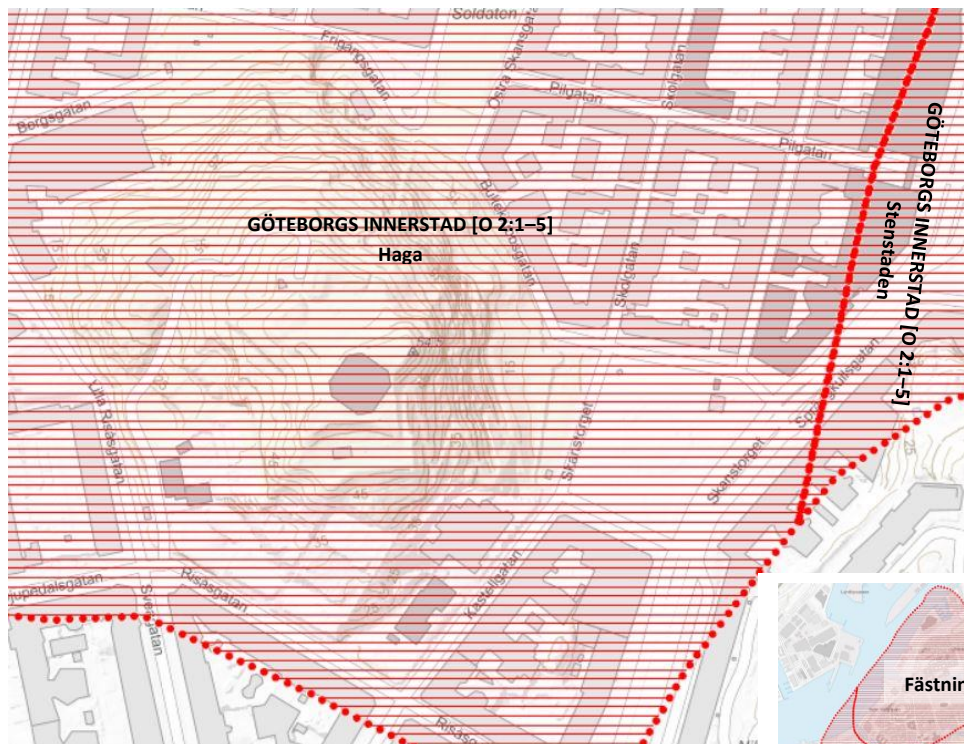
Avsnittet Historik har främst hämtats från det dokument som stadsbyggnadskontoret tog fram inför planeringsbesked hos Länsstyrelsen, 2020. Andra underlag som har använts är Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, Göteborgs stads bevarandeprogram från 1999, Kulturmiljöer av riksintresse, Länsstyrelsen i Västra Götaland och Bohuslän från 1992 (rev. 2008) samt Skanstorget - en kulturmiljöutredning, SBK 2010.

1.4 Befintliga lagskydd

1.4.1 Riksintresse för kulturmiljövård

Hela planområdet ligger inom riksintresse för kulturmiljövården, Göteborgs innerstad (O 2:1–5), delområde Haga. Riksintresset är som helhet en omfattande kulturmiljö såväl geografiskt som innehållsmässigt. Det speglar som helhet Göteborgs framväxt från 1600-talet och fram in i modern tid.

Kulturmiljövårdens riksintressen är sammanhängande kulturmiljöer av stor betydelse ur ett nationellt perspektiv. För riksintresseområden för kulturmiljövården gäller, i enlighet med miljöbalkens tredje kapitel, att de ska skyddas mot åtgärder som kan innebära påtaglig skada på kulturmiljön.

Den mindre bilden t.h. visar riksintresset Göteborgs innerstads hela utbredning som utgörs av delområdena Fästningsstaden, Haga, Stenstaden och Övre Johanneberg. Bilden ovan avgränsningen för riksintresset för kulturmiljövård, Göteborgs innerstad i relation till planområdet.

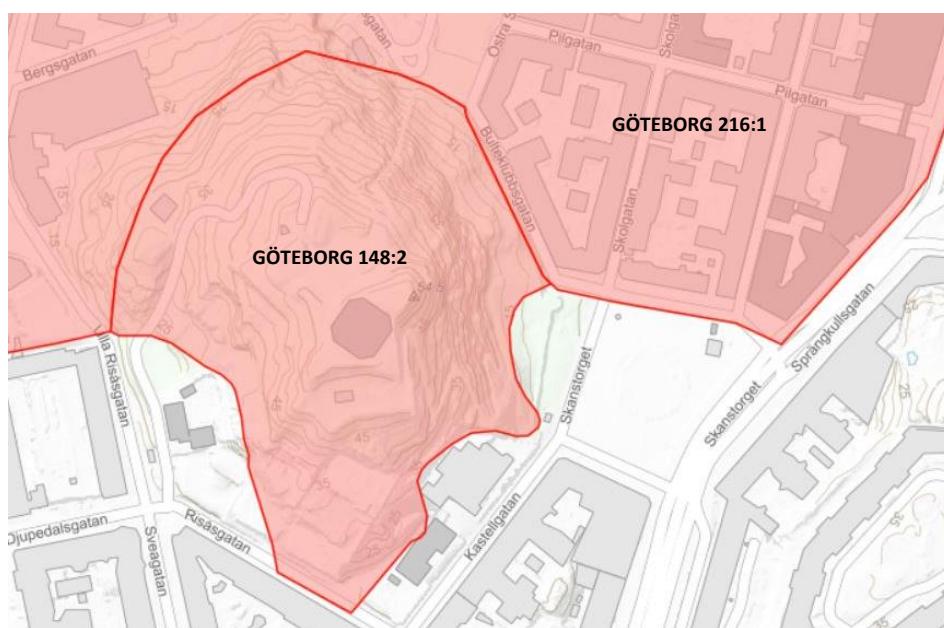
”Riksintresset omfattar stadsdelen Haga väster om Sprängkullsgatan, Masthugget närmast väster om Linnégatan samt angränsande delar av Kommendantsängen och Pustervik. Området består av tätbebyggd låglänt terräng samt det lummigt trädbevuxna Skansberget. Bebyggelsen följer de reguljära äldre planmönster som i tur och ordning upprättats för de nämnda stadsdelarna perioden 1600–1800. Stadsplanerna jämkades efter topografin, fästningsgördeln kring stadskärnan samt vägarna mellan Göteborg och landsbygden söder ut. Därav följer vissa avvikelser från den eftersträlvade rätvinkligheten. Ett dominerande inslag i miljön är försvarsanläggningen Skansen Kronan med omgivande park i områdets bergiga södra del. Framträdande öppna platser är Järntorget, Pusterviksplatsen och Skanstorget.”

(Ur Kulturmiljöer av riksintresse, Länsstyrelsen i Västra Götaland och Bohuslän 1992 (rev. 2008).

1.4.2 Fornlämning

Skansberget med Skansen Kronan utgör en fornlämning, Göteborg 148:2, och skyddas av kulturmiljölagens 2. Kap. Anläggningens lämningstyp är fästning eller skansanläggning. Fornlämningen finns kortfattat beskriven i Riksantikvarieämbetets dokumentation. Skyddet i enlighet med kulturmiljölagen innebär att det är förbjudet att utan tillstånd ändra eller skada fornlämningen. Haga utgör en del av fornlämningen Göteborg 216:1 som är av lämningstypen stadslager.

Till en fornlämning hör (utöver själva fornlämningen) också ett så stort område som behövs för att bevara den och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse, ett så kallat fornlämningsområde. Hur stort fornlämningsområde en fornlämning har klargörs vanligast då en förändring i närheten av fornlämningen aktualiseras. Fornlämningsområdet för fornlämningen Skansen Kronan (Göteborg 148:2) är inte definierat.

De röda markeringarna visar utbredningen av fornlämningarna Göteborg 148:2 och 216:1.

1.4.3 Byggnadsminne

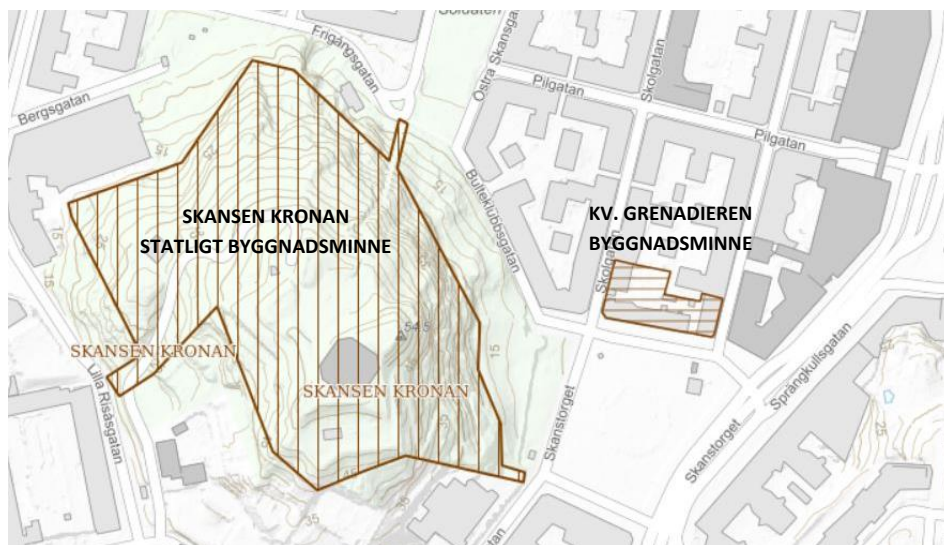
Kvarteret Grenadieren i Haga (20:20) förklarades som byggnadsminne år 1986. De skyddade objekten utgörs av tre tvåvåningshus och ett landshövdingehus orienterade mot Skanstorget, Husargatan samt Skolgatan. Landshövdingehuset är ett av de äldsta bevarade landshövdingehusen i Göteborg med oförändrad exteriör och väl bevarad interiör. Bostadshuset bildar tillsammans med uthuset, en sluten gård. Tvåvåningsträhusen tillkom samtliga på 1860-talet och har exteriört bibehållit sitt ursprungliga utseende. Hörnhusets, Skanstorget – Skolgatan, fasader har återställts efter att ha varit klädda med plattor. Vissa interiörer, däribland spisrum, är välbevarade.

Skyddsföreskrifterna reglerar att byggnaderna inte får rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras. De ska underhållas så att de inte förfaller. Vård- och underhållsåtgärder ska utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Tillhörande gårdsutrymmen ska också hållas i sådant skick att de skyddade byggnadernas utseende och karaktär inte förvanskas. Delar av byggnadernas interiörer har också ett skydd mot ingrepp i befintlig rumsindelning och äldre fast inredning.

1.4.4 Statligt byggnadsminne

Skansen Kronan förklarades som statligt byggnadsminne år 1935. Regeringen har fastställt de avgränsningar och skyddsföreskrifter för byggnadsminnet, som berör fastigheterna Haga 715:2, 715:8 och 715:10, Göteborgs kommun, Västra Götalands län.

Skyddsföreskrifterna reglerar bl.a. att skansen inte får rivas. Den får heller inte byggas om eller till på ett sätt som ändrar dess enhetliga, slutna karaktär. Brunnen och de tre portarna i anslutning till skansen ska bibehållas. Området kring skansen ska vårdas och underhållas så att det inte ytterligare växer igen. Befästningsvallarna får inte tas bort, övertäckas eller på annat sätt ändras. Inom byggnadsminnet får inga nya byggnader uppföras.

Markeringarna visar byggnadsminnenas utbredning, inom vilka särskilda skyddsföreskrifter gäller

1.4.5 Kommunalt intresse

I enlighet med plan- och bygglagens 2 kap är kulturmiljöperspektivet en central aspekt vid prövningen av lämpligheten att bebygga ett markområde. I lagens 6§ anges att bebyggelse och byggnadsverk ska utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Planområdet och omgivningarna är upptaget i Göteborgs stads bevarandeprogram, Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse del I-II, som utgör ett kommunalt kunskapsunderlag. Byggnader och bebyggelsemiljöer som tas upp i programmet har bedömts som särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt vilket innebär att de omfattas av plan- och bygglagens förbud om förvanskning, PBL 8 kap 13§.

Haga – Skansberget 15: A, motivering:

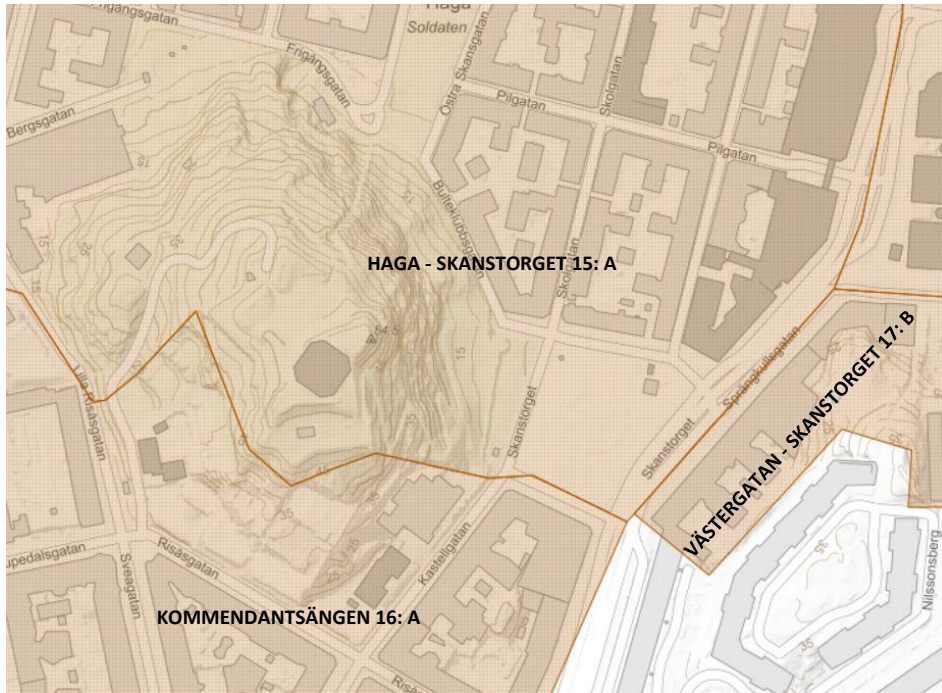
” Haga som är Göteborgs första förstad och arbetarstadsdel utgör en unik kulturhistorisk miljö. Stadsplanen och den bevarade bebyggelsen speglar stadsdelens historia från 1600-talets mitt till 1900-talets början. [...] Skansberget med Skansen Kronan intar en särställning i den kulturhistoriskt värdefulla miljön. Skansen är Hagas äldsta byggnad och den har ett stort värde från arkitekturhistorisk, militärhistorisk och socialhistorisk synpunkt.”

Västergatan – Skanstorget 17: B, motivering:

” Området innehåller flera enskilda byggnader av stort kulturhistoriskt värde t ex Föreningsgatan 2 (kv. 2:5) som är ett av Göteborgs mest intressanta exempel på jugendstil. Husen i väster har stor betydelse för miljön kring Skanstorget.”

Kommandantsängen 16: A, motivering:

” Kommandantsängen utgör en välbevarad ”stenstadsmiljö” med värdefulla exempel på tidstypisk arkitektur från perioden 1900–1935. Byggnaderna längs Linnégatan med sina förträdgårdar har en mycket stor betydelse för helhetsmiljön längs detta stråk. De två ”fabriksbyggnaderna” visar den blandning av bostäder och större arbetsplatser som fortfarande var vanlig i början av 1900-talet. Terrasserna på Skansbergets sluttning påminner om sekelskiftets delvis mycket intensiva utnyttjande av marken för bostäder.”

De bruna markeringarna visar de tre bebyggelsemiljöer som är upptagna i Göteborgs stads bevarandeprogram

2 Historik

Historiken är sammanfattad och avgränsad för att återkoppla till riksintressets berättarinnehåll och kulturhistoriska sammanhang med relevans för planområdet med dess omgivning.

2.1 Den befästa staden

1600-talets stadsbyggande

Det Göteborg som grundades år 1621 skulle aldrig förloras i krig. Därför uppfördes staden innanför breda vallar och tjocka stenmurar vilka kompletterades succesivt med yttre förskansningar. Starka skansar var nödvändiga i stadens försvar och år 1639 påbörjades uppförandet av Ryssåsskans på Stora Ryssåsen. Skansen uppdaterades mot slutet av seklet genom uppförandet av Skansen Kronan ritad av den namnkunnige befästningsbyggaren Erik Dahlberg. Skansen Kronan försågs även med en kaponjär, som förband tornet med vallgravsbefästningarna utmed den befästa staden. Ryssåsen, nu etablerad som Skansberget, var under denna tid kalhugget i syfte att förbättra soldaternas förutsättningar till övervakning.

Utanför den befästa staden låg landerier och jordbruk som försåg stadens invånare med mat. Området kring Skansbergets fot var vid denna tid en plats för bland annat odling och som ”service yta” för militären för tillfällig uppsamling, uppställning och övning.

Skansen Kronan

Skansen Kronan uppfördes under 1687–1700. Skansen Kronan utgjorde vid tiden en mycket betydelsefull del av ett redan etablerat större fortifikatoriskt system, bestående av flera anläggningar placerade på väl valda strategiska höjder runt den befästa staden samt utmed älven med uppdrag att skydda staden och nationen.

De kalhuggna bergen, gav inte bara förutsättning till långa siktlinjer i den kuperade trängen, utan både förstörde och förstärkte skansens auktoritet. Den eftersökta effekten var att ge upplevelsen av en kraftfull och respektingivande försvarsanläggning som del av den fortifikatoriska idén. I syfte att säkerställa detta hölls markerna vid dessa strategiska höjder fria från bebyggelse eller andra visuella hinder.

Haga som förstad

År 1648 beslutade Magistraten i Göteborg att anlägga en förstad vid Skansbergets norra fot. Haga blev den första planlagda förstaden i Göteborg, efter tidens stadsplaneideal om rutnätsplan. Skansen Kronan var en av anledningarna till att Drottning Kristina godkände utbyggnaden av den första stadsdelen utanför murarna, då det bedömdes att Skansen gav den nya stadsdelen tillräckligt med skydd från det ständigt närvarande krigshotet.

De som bosatte sig i Haga var främst människor som i sina arbeten behövde vara oberoende av stadspartarnas öppettider, t.ex. fiskare, sjömän och arbetsfolk från hamnen och varven västerut men även för att byggnadsbestämmelserna var

mindre stränga utanför stadsgränsen. Den ursprungliga bebyggelsen fanns i västra Haga, vid Skansbergets norra fot och utgjordes av envåningshus av trä. Liksom kriget dikterade att Skansberget måste hållas kalt för siktens skull, var husen i förstaden Haga tvungna att vara enkla att riva eller bränna ner vid hot om belägring.

1700-talet

Skansen Kronan låg i stadsgränsen mellan Göteborg och Älvsborgs Kungsladugård och området utgjordes, söder om Skansberget och Haga, av landsbygd och användes för jordbruk. Här fanns en slätteräng som kom att kallas för Kommendantsängen, vilken ägdes av kronan. Delar av denna arrenderades till förmögna göteborgare som under mitten av 1700-talet hade stora trädgårdsanläggningar på marken.

Under 1700-talet förändrades förutsättningarna för Haga gradvis. I och med krigshotet blev mindre fick bebyggelsen en alltmer permanent karaktär, dock fortfarande med lägre trähus. En del tomter användes som trädgårdar för borgare som bodde innanför vallgraven.

2.2 Stadsbyggande under 1800- och 1900-talen

Stadsomdanning och utbyggnad – utbyggnadsområden

1800-talet innebar genomgripande förändringar för områdena kring Skansberget. 1807 beslutades att befästningarna runt Göteborg skulle raseras, under 1800-talets första hälft omvandlades därigenom den befästa trästaden till en öppen stenstad. Omkring 1850 började några av Göteborgs stora industrier etableras. Som följd av industrialiseringen skedde en stor inflyttning från landsbygden till staden. Många inflyttade arbetare bosatte sig i Haga och invånarantalet i stadsdelen växte snabbt.

Under 1800-talet förflyttades stadsgränsen alltmer söderut. Under seklets andra hälft utökades stadens ägor med bland annat Kommendantsängen och Annedal som tidigare hört till Älvsborgs Kungsladugård och Krokslättis Nordgården. Stadsplaner för de nya områdena upprättades under det sena 1800-talet.

Arbetarbostäder o landshövdingehus i Haga

Under tidigt 1800-tal utvidgades Haga mot nordost och förtätades succesivt under hela 1800-talet, samtidigt som trädgårdsanläggningarna i Haga blev färre. Ett flertal allmänna inrättningar tillkom parallellt med utbyggnaden av bostäder i form av hyreshus av olika storlek och karaktär, ofta byggda på spekulation av lokala snickare. 1–2 våningar förekom fortfarande vid tiden, där 2–3 våningar blev allt vanligare mot slutet av 1800-talet. Under 1870-talet föddes också landshövdingehuset, vilket blev en vanlig hustyp i Göteborgs arbetarstadsdelar.

1900-talets fortsatta utvidgning av staden

Fram till 1800-talets slut var de nyförvärvade landområdena söder om Skansberget i huvudsak obebyggt och öster om berget fanns trädgårdsanläggningar samt en gles bebyggelse med bland annat trävillor. Utbyggnaden av de nya stadsdelarna skedde successivt mellan 1890–1940.

Det fanns vid tiden flera torg i Göteborg, men inget av dem låg i närheten av de framväxande stadsdelarna vid Skansberget. Förutsättningarna för, och behovet av, att etablera ett torg på platsen var fördelaktiga och angelägna med det ökande befolkningsunderlag i och med inflyttningarna från landsbygden. Den obebyggda marken vid Skansbergets fot togs i anspråk och bekräftades som torg i stadsplanen från 1891. Torget fick namnet Skanstorget och en rund saluhall uppfördes på torgets mitt. Göteborgs första Folkets Hus uppfördes på hörnet Skanstorget-Skolgatan och Skanstorget kom att spela en viktig roll som mötesplats för både arbetar- och frikyrkorörelsen. Torget låg i brytpunkten mellan stadsdelarna Haga, Annedal och Kommendantsängen. Haga var en stadsdel för arbetare med småskalig enkel trähusbebyggelse. I de nya stadsdelarna uppfördes i huvudsak en mer påkostad och storskalig stenhusbebyggelse för ett mer välbärgat samhällsskikt.

Skansen Kronan och Skansberget under 1800-talet

Skansen Kronan hade avrustats under 1820-talet och fick under 1800-talet andra funktioner, som förråd, fängelse och senare som nödbostad i bostadsbristens Göteborg på 1870-talet. I slutet av seklet var underhållet av skansen eftersatt men Skansberget fungerade som en mötesplats för Hagaborna. Under det tidiga 1900-talet lades mycket kraft och resurser på att lyfta fram både Skansen Kronan och Skansberget. I skansen inreddes ett militärmuseum och en park anlades på berget. 1915 stod parken med gångvägar, murar och terrasseringar klar.

Utsnitt från ritning, 1639, av den föreslagna befästningsanläggningen med Stora ryssåsen med skans, nuv. Skansberget, i förbindelse med den befästa staden. (Krigsarkivet)

t.v. Beslut om att rasera stadens befästningar togs 1806, utsnitt ur karta från 1809. t.h. Göteborg har utvidgats mot söder genom att bl.a. Kommendantsängen inkommerats, utsnitt ur karta från 1872. (SBK)

t.v. Stadens nya landområden planläggs under det sena 1800-talet och Skanstorget bekräftas som torg, utsnitt ur stadsplan från 1891. t.h. Ortofotot från 1931 visar Skanstorget med saluhall, Skansberget med skans har rustats upp och park anlagts samt hur de omgivande stadsdelarna byggts ut. (SBK)

3 Riksintresset

Planområdet med omgivning ligger inom riksintresseområdet Göteborgs innerstad [O 2:1–5]. Riksintresset är som helhet en omfattande kulturmiljö såväl geografiskt som innehållsmässigt. Det speglar som helhet Göteborgs framväxt från 1600-talet och fram in i modern tid. Det innebär att det i vissa stadsrum finns flera lager av berättelser och olika kulturhistoriska sammanhang samlade och att det i andra är ett mer begränsat skede eller skeende som miljön förmedlar.

3.1 Riksintressebeskrivning

Nedan är motiveringen i beslutstexten (RAÄ:s riksintressebeskrivning) återgiven i sin helhet. De uttryck för riksintresset som bedöms ha störst relevans för kulturmiljön som planområdet berör har lyfts ut från beslutstexten och delats in i tre teman knutna till beslutets motivering. Se riksintressebeskrivningen i sin helhet i bilaga.

Göteborgs innerstad [O 2:1–5]

Motivering:

Storstadsmiljö, formad av funktionen som "Sveriges port mot väster" och det för sjöfart, handel och försvar strategiska läget vid mynningen av Göta älvs vattensystem. Rikets främsta sjöfartsstad samt residensstad, domkyrko- och universitetsstad, präglad av tre seklers handelsaristokrati. Ett av de förnämsta exemplen på 1600-talets stadsanläggnings- och befästningskonst, och på stadsbyggandet under 1800- och 1900-talen. Den göteborgska byggnadstraditionen med dess olika stadsdelskaraktärer. (Skolstad, Universitetsmiljö, Stiftsstad).

Uttryck för riksintresset:

Den befästa staden

”1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad med bevarade delar av stadsbefästningarna, och strax utanför stadskärnan skansarna Göta Lejon och Kronan samt Exercisheden...” [...] ”1600-talets stadsbyggande, med landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan, med omgivande befästningsgördel och vallgrav, och den regelbundet planerade förstaden Haga med sin enklare rutnätsplan.”

Stadsbyggandet under 1800- och 1900-talen

” Det sena 1800-talets storstadsomdaning och -utbyggnad med anläggningar, områden och bebyggelse som visar på ny samfärdsel teknik, spridningen av olika verksamheter och skilda sociala gruppers levnadsförhållanden” [...] ”De stora utvidgningsområdena med planmönster, tät stenstadsbebyggelse, gator av olika bredd och karaktär, bestämda hushöjder, parker och trädplanteringar.” [...]

”Mönstergilla arbetarbostäder i tegel i Haga och Annedal, och traditionella trähus blandade med stadsmässiga landshövdingehus.” [...] ”1900-talets stadsbyggande och fortsatta utvidgning av staden, med de inledande decenniernas terränganpassade, oregelbundna planmönster, men även fullföljande av rutnätsstaden.” [...] ”Bostadsbebyggelse för olika samhällsskikt och som uttryck för olika stilepoker, och anläggningar för idrott, rekreation och nöjesliv.”

Byggnadstradition och stadsdelskaraktär

”Göteborgska särdrag i stadsbilden.” [...] ”Den topografiskt och socialt betingade karaktären av många småstäder i storstaden, d. v. s. ett lapptäcke av tydligt åtskilda stadsdelar.” [...] ”... den rikt formade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel och med stort inslag av polykromi, landshövdingehusen och deras olika utvecklingsskeden.” [...] ”Gatukaraktären med gatsten och gånghällar i bohusgranit samt de rikliga inslagen av grönska i stadsbilden.”

3.2 Uttolkning av riksintresset

3.2.1 Kulturhistoriskt sammanhang – berättarinnehåll

Den del av riksintresset som planområdet ligger inom utgör en stadsmiljö som är starkt präglad av flera historiska lager; från Göteborgs grundande, den successiva framväxten av staden under 1800-talet och fram till första hälften av 1900-talet. Riksintressets berättarinnehåll har på så vis ett långt tidsdjup som kommer till uttryck genom berget med befästning, torget, bebyggelse och visuella samband som stadsrummet idag erbjuder.

De olika historiska lagren både möts och överlappar varandra, vilket gör att vissa egenskaper och fysiska uttryck kan återspegla flera skeden och företeelser av den historiska kontext som riksintresset representerar. Som exempel: Den öppna platsen, till stor del utgörande av Skanstorget, återspeglar olika tiders kontinuerliga nyttjande av platsen. Den är på så vis ett uttryck för den fortifikatoriska idén under Göteborgs skede som befäst stad och samtidigt är torget i sig ett uttryck för det sena 1800-talet och tidiga 1900-talets stadsbyggnadsidé.

”Byggnadstradition och stadsdelskaraktärer” är egentligen svårt att särskilja som ett fristående tema, då det här snarare ringar in och uppmärksammar vad som kommit att präglade Göteborg som en följd stadens utvidgning och framväxt. I uttolkningen av riksintresset och beskrivningen av hur det kulturhistoriska sammanhanget kommer till uttryck i dagens stadsmiljö bör avsnittet läsas med tidigare avsnitt som grund.

3.2.2 Riksintresset i relation till planområdet och anslutande stadsrum

3.2.2.1 Den befästa staden

Skansen Kronan och Skansen Lejonet med dess placering på Skansberget respektive Gullberg hör till de mest tydliga och dominanta spåren efter Göteborg som befäst stad. Andra spår från fästningsstaden är bevarade delar av bastionsmurar, vallgraven, gatunätet samt viss bebyggelse i stadskärnan innanför vallgraven. Skansberget krönt av Skansen Kronan är också det äldsta och visuellt mest dominanta uttrycket för berättelsen om Göteborgs grundande och den befästa staden i de olika stadsrum som ansluter till berget och omger planområdet.

För att förstå Skansen Kronans koppling med övriga spår från fästningsstaden Göteborg är Skansbergets krön en pedagogisk och lättillgänglig plats att utgå ifrån. Härifrån kan skansens läge i förhållande till det omgivande landskapet, älven, staden innanför befästningsmurarna och vallgraven samt relationen till Skansen Lejonet upplevas, vilket sammantaget ger en förståelse för skansens fortifikatoriska funktion och sammanhang under stadens äldsta skede.

Utgångspunkten på höjden ger också möjlighet att avläsa Hagas planmönster i ett perspektiv från ovan. Det är en rutnätsplan som härrör från 1600-talet, vilket är ett uttryck för tidens stadsplaneideal och ett spår från stadsdelens äldsta skede som förstad utanför den befästa staden, anlagd i skydd av försvarsanläggningen. I gatunivå är det genom de långa siktlinjerna längs gatornas sträckningar som gör det möjligt att uppleva och få förståelse för stadsdelens planmönster.

Skansbergets och Skansen Kronans dominans i dagens stadsbild, sett från såväl avstånd som från närbelägna stadsrum, återspeglar den ursprungliga arkitektoniska idén där en kraftfull och respektingivande försvarsanläggningen skulle vara väl synlig i landskapet eftersträvades. Anläggningen utgör ett såväl dominant som säregt inslag i Linnéstadens och delar av Vasastadens stadsväv genom att dess, i förhållande till stadslandskapet i övrigt, avvikande gestalt tornar upp ovan bebyggelse eller fram mellan bebyggelsen från flera platser och gaturum i riktning mot berget. Det är dock först då avstånden till berget minskar som dess monumentalitet riktigt kan förstås och upplevas, såväl tornet som enskilt byggnadsverk som dess samhörighet med själva Skansberget. Det är utifrån stadsrummen nära Skansberget bilden av försvarsanläggningens förhållande till landskapet kring berget och förstaden Haga under 16–1700-talen förmedlas.

Vid Skansbergets fot i nordost löper Kaponjergatans raka sträckning, från vilken det finns en fri siktlinje som avslutas med bevarade delar av stadsmuren som reser sig ovan Fiskekyrkan på andra sidan vallgraven. Den visuella kopplingen åskådliggör sträckningen för den kaponjär som förband skansen med vallgravsbefästningarna kring staden. Kaponjären var en täckt förbindelsegång kantad med vallar och vallgravar. Den öppna platsen mellan berget och Hagas bebyggelse markerar utbredningen av denna, men som under

fästningsstadens epok istället utgjorde en fysisk barriär som delade upp Haga i öst och väst.

Skansbergets östra sida är den som tydligast uppvisar bergets kraftfulla resning som kröns av skansens torn, vilket förstärks av den förhållandevis glesa trädvegetationen här. Den mäktiga försvarsklippan med skans och hur den ligger i relation till den öppna ytan mellan bebyggelsens fasader mot öster återspeglar på så vis berättelsen om fästningsstadens fortifikatoriska idé. En idé där de naturgivna förutsättningarna i landskapet utnyttjades för försvarsanläggningen; bergets strategiska betydelse med dess höjd och läge i förhållande till älven, staden innanför vallgraven och det omgivande landskapet. Skanstorget med omgivande gaturum är den enda platsen kring Skansberget som fortfarande är ett så öppet stadsrum att det kan ge en bild av hur landskapet som omgav anläggningen skulle hållas öppet, fri från bebyggelse och andra visuella hinder, dels för att ha fri uppsikt ut över omgivningarna, dels för att förstärka upplevelsen av försvarsanläggningens monumentalitet.

Det öppna stadsrummet gör det också möjligt att uppleva Hagas trähuskvarter (förstaden innanför den yttre befästningslinjen) i relation till Skansberget liksom möjligheten att uppleva hela bergets monumentalitet och hur det landar vid och förhåller sig till den öppna platsen. Det gör på så vis att läsbarheten av miljöns äldsta historiska lager förstärks.

3.2.2.2 *Stadsbyggandet under 1800- och 1900-talen*

Skanstorgets utbredning och stenstadskvarteren kring Skansberget återspeglar såväl utvidgningen av staden under det sena 1800-talet som tidens rådande stadsbyggnadsideal. I stadsplaner från det sena 1800-talet var den äldre rutnätsplanen fortsatt ett ideal men med nya inslag som bredare gator, torg, alléer och parker bland annat. Där en strikt rutnätsplan inte var möjlig anpassades gatunätet efter topografin. Det är framför allt stadsplanen från 1891 som präglade området genom etableringen av torget och planmönstret för Kommendantsängen.

För de stadsmiljöer som ansluter Skansberget finns flera tidstypiska inslag i stadsbilden som gör att tidens idéer för stadsbyggandet kan förstås och upplevas. Den tydliga gatuhierarkin med Linnégatans långa och breda sträckning genom stadsmiljön är ett. Den trädplanterade gatan med rikt formad stenhusbebyggelse och förträdgårdar är ett typiskt exempel på tidens planideal med en avenylik gata och ett stort inslag av grönska i stadsrummet centralt. Det är också Linnégatan som tillsammans med Husargatans sträckning och Skansbergets utbredning mot söder format kvarterstrukturen för Kommendantsängen. Kvarterens form och hur bebyggelsen uppförts genom att följa topografin gör att det endast finns ett fåtal gator med längre siktlinjer ut från stadsdelen.

Idealet med mycket grönska i stadsrummet tar sig också uttryck genom parkmiljön på Skansbergets sluttningar. Parkmiljön återspeglar ett för tiden typiskt grepp att använda topografi och grönska för att markera övergångar och gränser mellan olika stadsdelar. Den visar också på tidens romantiska ideal vid

utformningen av parker. Det tidiga 1900-talets utveckling av Skansberget i samband med parkens anläggande uttrycker sig särskilt tydligt mot Skanstorget, som vid tiden hade funktionen av ett salutorg, genom terrasseringsen som stöds av kraftiga naturstensmurar, trappor och slingrande gångvägar upp till skansen. Gemensamt förstärker den före detta fabriksbyggnadens och parkanläggningens kraftiga murar också Skansbergets tyngd och hur det landar på platsen intill torget. Vid Kaponjärsgatans slut finns en lång brant trappa som leder upp till höjden, vilken är ett, utöver parkens frodiga grönska, uttryck för parkmiljöns ursprungliga anläggande och tillgängliggörandet av berget i förhållande till Haga.

Under senare delen av 1900-talet har stadsdelarna som möts vid Skanstorget som helhet förändrats i relativ stor utsträckning, i synnerhet för Annedal där stora delar av stadsdelens arbetarkvarter har rivits. Vid Skanstorget är den dock intakt. Byggnaderna som uppförts efter att stadsplanerna upprättades i slutet av 1800-talet finns kvar. Bostadsbebyggelsen, tillsammans med den före detta korsettfabriken och dess placering i förhållande till omgivande bebyggelse, speglar på så vis den successiva utbyggnaden som skedde från det sena 1800-talet och under 1900-talets första decennier.

Bebyggelsen kring torget förmedlar också riksintressets berättelse om hur de sociala skillnaderna var stora och synliga i stadens struktur under Göteborgs framväxt under denna tid. Hagas sammanhållna trähusbebyggelse, med i synnerhet de bevarade trähusen från 1800-talets mitt, mellan Skolgatan och Husargatan, är ett uttryck för berättelsen om Hagas successiva förtätning och utvidgning som arbetarstadsdel. Haga växte snabbt med anledning av den stora inflyttning som skedde i och med industrialiseringen, vars fabriker etablerades i staden. Korsettfabriken med sin påkostade industriarkitektur är ett sådant exempel och Hagas bostadshus ger en bild av arbetarnas levnadsförhållanden under denna tid. I relation till Haga ligger Annedals och Kommendantsängens mer storskaliga, påkostade och för tiden modernare stenhus som i sin tur är ett uttryck för hur stenstaden växte fram för ett mer välbärgat samhällsskikt. Det idag öppna stadsrummet underlättar möjligheten att utan hinder läsa av och förstå såväl de olika utbyggnadsperioderna som människors olika levnadsförhållanden genom historien.

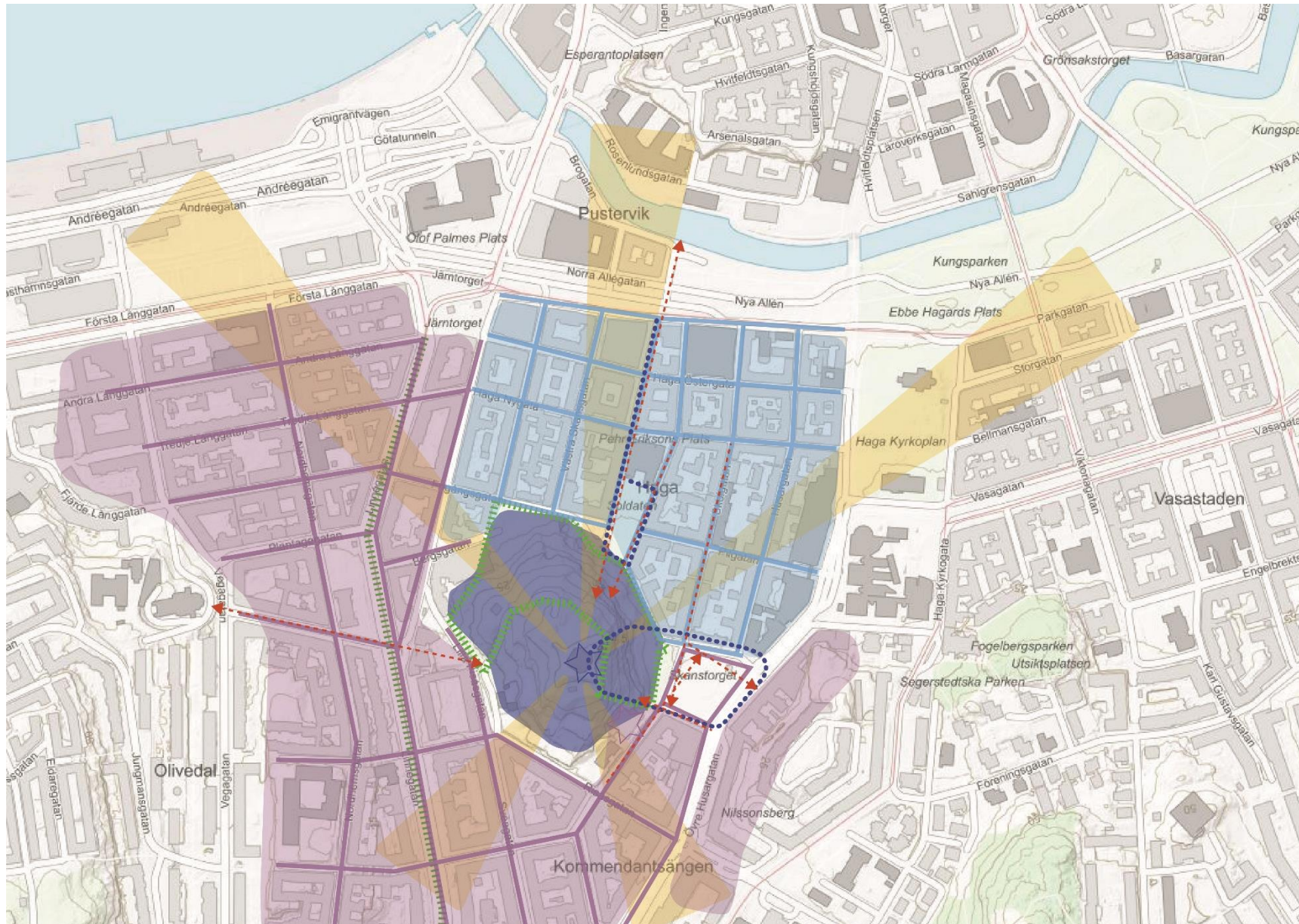
3.2.2.3 *Byggnadstradition och stadsdelskaraktär*

Som en följd av Göteborgs utvidgning och framväxt har en göteborgsk byggnadstradition med särskiljande stadsdelskaraktärer utvecklats, vilket betonas i riksintresseanspråket. Vid Skanstorget kan detta för stadens karaktäristiska särdrag, de tydligt åtskilda stadsdelarna, upplevas med särskild tydlighet. Bebyggelsen som vänder sig mot torget åskådliggör de tre stadsdelarnas historiska karaktär och hur de genom byggnadsskick och stilideal kontrasterar sinsemellan. Det fanns en utbyggd arbetarstadsdel och sedan tillkom de två andra stadsdelarna, vilket resulterat i att den enkla låga trästaden här möter den högre täta stenstaden.

Det öppna stadsrummet underbygger upplevelsen av tydligt åtskilda stadsdelar genom att de olika stadsdelarnas karaktärer kan avläsas i relation till varandra och att dess berättande olikheter kan upplevas i ett sammanhang. Likaså har siktlinjerna från Skolgatan respektive Kastellgatan en stor betydelse för upplevelsen av detta. Hagas bevarade trähusbebyggelse från 1800-talet bildar fond för Kastellgatan som är kantad av det sena 1800-talets stenhusbebyggelse. Från Skolgatan framträder å sin sida Kommendantsängens höga hörnhus samt bebyggelsen längs den stegrande gatan som fond redan på långt avstånd och framträder allt tydligare ju närmare torget man kommer. Väl framme förstärks mötet med stenstaden genom att även Annedals rad av stenhus i öster uppenbarar sig.

Förståelsen för och upplevelsen av hur stadsdelarna historiskt har präglats av dess invånares sociala villkor förstärks genom utbredningen av Skansberget och Skanstorget. Parken anlagd på bergets sluttningar och torget återspeglar berättelsen om hur behoven av livsmedelshandel, offentlig mötesplats och ytor för rekreation för stadsdelarnas invånare, oavsett socialt samhällsskikt, löstes. Den gröna parkmiljön och torget är därigenom bevarade stadsbyggnadselement i stadsrummet, med ursprung från det sena 1800-talets stadsplaneideal, som illustrerar hur de historiskt fungerat som avgränsande, men också sammanbindande, mellan de olika bostadsområdena.

FYSISKA OCH RUMSLIGA EGENSKAPER SOM UTTRYCKER RIKSINTRESSET

Siktfält/vyer med betydelse för den befästa stadens fortifikatoriska funktion och sammanhang. Skansen Kronans läge i förhållande till det större omgivande landskapsrummet, älven, staden innanför vallgraven och dess relation till Skansen Lejonet. *(Markerade siktfält är inte precisa utan illustrerar en riktning för utblickar och vyer med betydelse för kopplingen mellan den befästa stadens lämningar och förståelse för det historiska sammanhanget. Likaså är vyerna från motsatta håll, i riktning mot Skansen Kronan, av lika betydelse.)*

Skansberget med Skansen Kronan som monument för den befästa staden. Försvarsanläggningens dominans i landskapet, från håll och i de närbelägna stadsrummen.

Försvarsanläggningen i förhållande till landskap och förstaden Haga under 16–1700-tal:

-Den mäktiga försvarsklippan med skans i relation till den öppna platsen åskådliggör hur landskapets förutsättningar nyttjades för den fortifikatoriska och arkitektoniska idén vid byggandet av fästningsstaden; en kraftfull och respektingivande försvarsanläggning, med fri uppsikt över omgivande landskap. Hagas ursprungliga relation till försvarsanläggningen, lokaliserad innanför den yttre befästningslinjen.

-Kaponjärsgatans sträckning och den öppna platsen mellan berg och bebyggelse åskådliggör utbredningen av fästningsstadens kaponjär och hur den förband skansen med vallgravsbefästningarna samt utgjorde en fysisk barriär som delade Haga i öst och väst.

Hagas planmönster som härrör från 1600-talets stadsplaneideal med rutnät. Långa fria siktlinjer längs gatornas sträckningar.

Hagas successiva förtätning och utvidgning som arbetarstadsdel. Sammanhållna byggnadshöjder, småstadskarakter, äldre trähus, landshövdingehus, stiftelsehus i tegel, bebyggelse i linje med gata. *Att särskilt uppmärksamma mot Skanstorget:* Bebyggelsefronter som historisk inramning av torget i vilken de åtskilda stadsdelarnas karakter kan utläsas. Sammanhållna skala och materialanvändning. Byggnadsfronten som utgörs av den bevarade trähuslängan från 1850–60-tal.

Det sena 1800-talets stadsplanemönster. Utgår från rutnätet men med variation av gatukarakter och anpassning efter topografi.

Stenstadens framväxt under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. Kringbyggda kvarter, anpassning efter topografin, påkostad rikt formad arkitektur i puts och sten.

Att särskilt uppmärksamma vid Skanstorget: Bebyggelsefronter som historisk inramning av torget i vilken de åtskilda stadsdelarnas karakter kan utläsas. Bostadsbebyggelse successivt uppförd från ca 1890–1940, stil- och tidsmässigt variationsrik stenhusarkitektur.

Det sena 1800-talet och tidiga 1900-talets stadsbyggnadsideal med stort inslag av grönska. Linnégatans gröna avenyliska gata med förträdgårdar och trädrader. Parkanläggningen på Skansbergets sluttningar med grönska, trappor, slingrande gångvägar, terrasseringar och stödmurar.

Att särskilt uppmärksamma mot Skanstorget: Parkmiljöns tydliga annonsering med kraftiga stödmurar av natursten och gångvägen upp till skansen.

Skansen Kronan som symbolbyggnad för den befästa staden under 16–1700-talen.

Korsettfabriken som symbolbyggnad för industrialiseringen (del av grund för stadens omdaning och utvidgning) under 1800-talet.

Siktlinje med, för upplevelsen och läsbarheten av riksintresset, särskilt betydelsefulla fondmotiv

DEN BEFÄSTA STADEN

Skansberget med Skansen Kronan är det äldsta och mest dominanta uttrycket för berättelsen om Göteborgs grundande och den befästa staden. Det öppna stadsrummet vid bergets östra sida ger en bild av hur landskapets naturgivna förutsättningar nyttjades för den fortifikatoriska och arkitektoniska idén med en kraftfull och respektingivande anläggning med fria siktfält ut över det omgivande landskapet.

Öppenheten gör det möjligt att förstå och uppleva det historiska sambandet mellan Haga och försvarsanläggningen – hur förstaden placerades utanför vallgraven men innanför den yttre befästningslinjen. Det ger också möjlighet att, genom att röra sig utmed platsen från norr mot söder, följa anläggningens formation i en sammanhängande sekvens, vilket förstärker upplevelsen av dess monumentalitet och dominans.

Från Skansbergets höjd ger de långa siktfälten förståelse för skansens fortifikatoriska funktion och sammanhang. Från höjden kan skansens läge i förhållande till älven, det omgivande landskasrummet, staden innanför murar och vallgrav samt dess relation till Skansen Lejonet upplevas.

Kaponjärsgatans raka sträckning (*bild 1*) som avslutas med bevarade delar av stadsmuren på andra sidan vallgraven är av stor betydelse för förståelsen och upplevelsen av hur försvarsanläggningen var sammanbunden med staden innanför befästningsmurarna. Under fästningsstadens epok fanns här en kaponjär kantad av vallgravar. Den idag öppna platsen i anslutning till berget (*bild 2*) visar en ungefärlig utbredning av denna och blir på så vis en markör för vad som då var en fysisk barriär som delade förstaden Haga i två delar. Från norr bildar Skansberget med skansen fond för Kaponjärsgatan redan vid gatans början och för Östra Skansgatan (*bild 3*) i höjd med Haga Nygata.

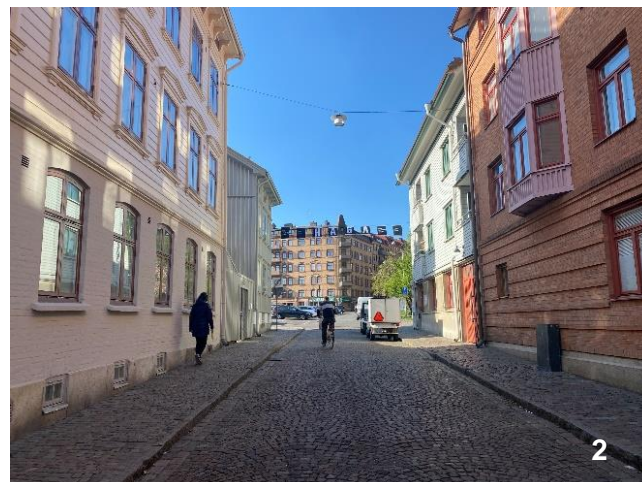

Vid Skanstorget möts de tre omgivande stadsdelarna. Bebyggelsen som vänder sig mot torget utgör fonder som ger torget en historisk inramning (förstärkt av Skansberget som fond) i vilken de åtskilda stadsdelarnas karaktär, utbyggnadsperioder, ideal och sociala strukturer kan läsas – Arbetarstadsdelen med sammanhållen låg skala, småstadskaraktär, träbebyggelse och stenstaden med bebyggelse som visar tidernas skiftande ideal för stenarkitektur med höga arkitektoniska anspråk uppförd för ett mer välbärgat samhällsskikt. Centralt ligger det före detta salutorget som ett avgränsande men samtidigt sammanbindande stadsbyggnadselement från det sena 1800-talets stadsplan, vilken också präglar planmönstret för Kommendantsängan.

Det sena 1800-talets ideal med mycket grönska i stadsrummet samt hur det gröna tillsammans med topografin användes för att markera övergångar och gränser mellan stadsdelar återspeglas i parkmiljön på Skansbergets sluttning. Parken från tidigt 1900-tal uttrycks särskilt väl mot öster och det vid anläggandet relativt nya salutorget – Kraftiga stödmurar ramar in parken, trappor och gångvägar leder upp till skansen. Den långa, branta trappan vid Kaponjärsgatan slut visar på tillgängliggörandet av berget och parken i förhållande till Haga.

Skanstorgets öppna stadsrum ger möjlighet att avläsa och uppleva de omgivande stadsdelarnas karaktärer och dess berättande olikheter i ett sammanhang. Likaså finns stråk med siktfält som underbygger upplevelsen av mötet mellan de stadsdelarnas, i förhållande till varandra, kontrasterande karaktärer avseende berättarinnehåll. Från Skolgatan (*bild 1 i höjd med Haga Nygata*), framträder det Kommendantsängens höga hörnhus i sten som fond. När avståndet till torget minskar framträder stenstadens bebyggelse längs med Kastellgatans stegrande gata allt tydligare (*bild 2*). Mötet med stenstaden förstärks ytterligare framme vid torget genom Annedals rad av bevarade stenhus i öster (*bild 3*).

Från Kastellgatan, kantad av det sena 1800-talets bostadsbebyggelse och den före detta fabriksbyggnaden, bildar Hagas bevarade trähusbebyggelse en tydligt avgränsad fond. Ovan Hagas taksiluett sticker Hagakyrkans torn upp som en markör för stadens tidigaste utbyggnadshistoria efter att befästningarna raserats, vilket visuellt fogar samman stadens utbyggnadsfaser.

4 Bilagor

4.1 Riksintressebeskrivning, Göteborgs innerstad

Göteborgs innerstad [O 2:1–5] (beslutad av RAÄ 1987-11-05, reviderad 1997-08-18)

Motivering:

Storstadsmiljö, formad av funktionen som "Sveriges port mot väster" och det för sjöfart, handel och försvar strategiska läget vid mynningen av Göta älvs vattensystem. Rikets främsta *sjöfartsstad* samt *residensstad*, *domkyrko- och universitetsstad*, präglad av tre seklers handelsaristokrati. Ett av de förnämsta exemplen på 1600-talets stadsanläggnings- och befästningskonst, och på stadsbyggnaden under 1800- och 1900-talen. Den göteborgska byggnadstraditionen med dess olika stadsdelskaraktärer. (*Skolstad, Universitetsmiljö, Stiftsstad*).

Uttryck för riksintresset

1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad med bevarade delar av stadsbefästningarna, och strax utanför stadskärnan skansarna Göta Lejon och Kronan samt Exercisheden; andra uttryck för *fästningsstaden* - västerut från centrum mot älvmynningen -är lämningarna av Älvsborgs slott, det gamla amiralitetsvarvet, Nya Älvsborgs fästning och flottstationen Nya Varvet. 1600-talets stadsbyggnad, med landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan, med omgivande befästningsgördel och vallgrav, och den regelbundet planerade *förstaden* Haga med sin enklare rutnätsplan. Gatunät, tomtstruktur, bevarade och igenfyllda hamnkanaler. De solida köpmanshus av tegel som tillkom efter bränderna vid 1700-talets mitt. Karaktären hos "Hamngatorna" och de trånga bakgatorna, med huvudsakligen 2–3-våningshus. Utanför den gamla stadskärnan den trädkantade kanalen Fattighusån och Gamla Fattighuset av trä – hela miljön utmärkande för 1700-talens nedbrunna Göteborg - samt Gamla Allén vid Södra Vägen. Dessutom spridda rester av donationsjordarnas landerier.

Det tidiga 1800-talets stadsnydaning med stadsarkitekt Carl W. Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven och det bälte av ny bebyggelse och planteringar som uppstod på det nedlagda fästningsområdet enligt Carlbergs plan 1808. Längs vallgravens insida kajgator, öppna platser och salutorg samt byggnadskvarter för bostäder och offentliga byggnader. Längs utsidan parker och gränsboulevarderna Nya Allén.

Hamn-, sjöfarts- och handelsstaden med hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider, som visar hur kanalernas ursprungligen slutna innerhamnar fr. o. m. 1840-talet ersattes av älvstrandens djuphamn, och affärlivets utveckling från de

gamla patricierhusen till varuhus och saluhallar. Kajer och sjöfartsanknuten bebyggelse som f. d. Ostindiska kompaniet och andra gamla handelshus kring Stora Hamnkanalen, kontor och magasin för handelsfirmor och rederier mot älven. Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder för olika sociala skikt. Donationsgrundade anläggningar som parker, sjukhus, skolor, museer och bostadsstiftelser.

Det sena 1800-talets storstadsomdaning och -utbyggnad med anläggningar, områden och bebyggelse som visar på ny samfärdsel teknik, spridningen av olika verksamheter och skilda sociala gruppers levnadsförhållanden. Cityomvandlingen med handels om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer samt de plana kanalbroarna av järn. Kommunaltekniska anläggningar som vattentorn och spårvägarna. De stora utvidgningsområdena med planmönster, tät stenstadsbebyggelse, gator av olika bredd och karaktär, bestämda hushöjder, parker och trädplanteringar. Det mondäna Vasastaden - Lorensberg - Heden, med breda, trädplanterade huvudgator som Kungsportsavenyn och Vasagatan, de palatslika "parkkvarteren" och den storstadsmässiga, slutna kvartersbebyggelsen med institutioner insprängda bland hyreshusen. Högre upp i Vasastaden rester av tjänstemannaföreningens *trädgårdsstad*. Mönstergilla arbetarbostäder i tegel i Haga och Annedal, och traditionella trähus blandade med stadsmässiga landshövdingehus.

1900-talets stadsbyggande och fortsatta utvidgning av staden, med de inledande decenniernas terränganpassade, oregelbundna planmönster, men även fullföljande av rutnätsstaden. Bostadsbebyggelse för olika samhällsskikt och som uttryck för olika stilepoker, och anläggningar för idrott, rekreation och nöjesliv. Övre Vasastaden-Lorensberg med institutionskomplex i parkmiljö och stenstads kvarter med inslag av landshövdingehus. Götaplatsen med omgivande kulturinstitutioner. Lorensbergs villastad och Nedre Johannesbergs slutna hyreshuskvarter. Folkhemmets funktionella stadsbyggande i Övre Johanneberg med väderstrecksorienterade lamellhus i bergig naturmiljö.

Göteborgska särdrag i stadsbilden. Stadssiluetten från älven och bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivningar. Den topografiskt och socialt betingade karaktären av många småstäder i storstaden, d. v. s. ett lapptäcke av tydligt åtskilda stadsdelar. Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven. Byggnadstraditionen med dominerande låg bebyggelsehöjd, det gula "Göteborgsteglet" med den carlbergiska nyklassicismen följd av medeltidsromantiken vid 1800-talets mitt, den rikt formade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel och med stort inslag av polykromi, landshövdingehusen och deras olika utvecklingsskeden. Gatukaraktären med gatsten och gånghällar i bohusgranit samt de rikliga inslagen av grönska i stadsbilden. Drag som visar på de livliga kontakterna med Storbritannien och Europas västra delar.